

פרט בסדרי השיפוט של דיני נפשות

אמר אחד מן התלמידים יש לי ללמד עליו חובה משתקין אותו. אמר יש לי ללמד עליו זכות מעלין אותו עמהן לסנהדרין אם יש ממש בדבריו שומעין לו ואינו יורד משם לעולם, ואם אין ממש בדבריו אינו יורד משם כל היום כולו. אפילו אמר הנדון עצמו יש לי ללמד על עצמי זכות שומעין לו ועולה למנין והוא שיהיה ממש בדבריו (הרמב"ם הלכות סנהדרין הלכה ה).

בפרק זה נשנה בע"ה אחת מדרכי הפרוצידורה המשפטית על פי התורה, והיא: סדר מנין הקולות של הדיינים השופטים ותלמידיהם, ודעת הרמב"ם השנויה במחלוקת, שגם חות-דעתו של הנידון עצמו עולה למנין בשעת מנין הקולות. בזה נראה את השקפת התורה על דרכי ההגנה המשפטית, והיסוד ההגייוני של מנין קולות.

א

שיטת הרמב"ם זו דאף הנידון עצמו „עולה למנין” הוקשתה מאד בעיני ראשונים ואחרונים. הרש"ש ז"ל כתב בפשיטות: אבל הנידון עצמו, פשוט, דאינו מן המנין, רק השומעין דבריו אולי יישרו בעיני הדיינים או מקצתם, וכן מתבאר בירושלמי ה"ה, וכ"כ בשם הרמב"ן. ובדברי הרמב"ם בחיבורו נראה דיש ט"ס ועולה למנין הכתוב אצל הנידון צריך להציגו לעיל באחד מן התלמידים (בחידושו על מס' סנהדרין דף מ').

ודבריו צריכים ביאור, דכיצד אפשר לישב דברי הרמב"ם אם נציג את המלים „ועולה למנין” הכתובים לגבי הנידון, באחד מן התלמידים, ששם כתב הרמב"ם בסוף דבריו דאם אין ממש בדבריו „אין יורד משם כל היום כולו”, והיינו מפני הכבוד כמו שמפורש בגמרא, ובודאי שע"ז אין לומר דעולה למנין כיון שלא נראו דבריו בעיני הדיינים. ובתחילת דבריו כתב שאם יש ממש בדבריו שומעין לו ואינו יורד משם לעולם. ומשמע לפי פשוטו שהרי הוא קבוע מעתה במושב הדיינים, מה מקום איפוא לכתוב דעולה למנין אחרי שכתבו שאינו יורד משם לעולם, ופשוט הוא דעולה למנין אחרי שזכה לישוב במושב הדיינים. והיכן נציג א"כ את המלים „ועולה למנין” גבי אחד מן התלמידים לפי הגהת הרש"ש ז"ל?

ב

אמנם, אעפ"י שכפי מה שכתבנו דברי הרמב"ם מתפרשים בפשיטות דאינו יורד משם לעולם ועולה למנין ה"ז שנוי במחלוקת. מדברי הר"ן משמע שכך גם דעתו, שכן מוכח מדבריו שכתב על משנתנו לעיל בפרק ד' וז"ל: דיני נפשות הכל מלמדין זכות וכר' פירוש שהמלמד זכות נמנה במנין הדיינים, והדין נוטה בו לזכות, והכי אמרינן לקמן בפרק היו בודקין אמר אחד מן התלמידים וכר' זכות מעלין אותו ומושיבין אותו ביניהם ואמרינן בגמרא דאינו יורד משם לעולם וה"נ מוכח וכר' עכ"ל. ומשמע דאינו יורד משם לעולם ונמנה תמיד במנין הדיינים שהרי מכאן רוצה הר"ן להוכיח דהכל מלמדין זכות, ר"ל והמלמד זכות עולה למנין, וזה ברור. אבל הרתוי"ט כתב וז"ל: ומ"ש הרב ואינו יורד משם לעולם ברייתא והעתיקה הרמב"ם וכר' ונראה ודאי דאינו נמנה עמהם שא"כ יהיו ב"ד זוגות, אלא זוכה להיות במושב ב"ד ועל הספסל כמותם ע"כ. ולכאורה נראה דכונתו היא דאינו עולה למנין אף בדין זה, ולא רק בעתיד, שהרי נמוקו הוא שא"כ יהיו ב"ד זוגות, ויפה נימוקו גם לגבי דין זה שלא יהיה נמנה עמהם¹). אלא שקשה לומר כן כיון שמוכח מפורש בגמרא בדין אחד מן התלמידים שזיכה ומת רואין אותו כאילו הוא חי ועומד במקומו (שם ל"ד). וכמ"ש הר"ן שם. ולכן נראה שכונת הרתוי"ט היא על זה ששנינו ואינו יורד משם לעולם, וע"ז כתב שבעתיד לא יהיו נמנה במנין הדיינים אלא ישב במושב ביה"ד על הספסל כאחד מן הדיינים, וכל זה כבוד הוא לו על סברת זכות נכונה שהשמיע. עכ"פ קשה כמ"ש לעיל שגם בדין זה יהיו ב"ד זוגות, ועוד שמשפט לשון המשנה ומלשון הרמב"ם אין נראה שרק ישיבת כבוד נועדה לו במושב הדיינים, וכמו שמוכח זה בבירור מדברי הר"ן, ולעומת זה הערת הרתוי"ט בעינה עומדת, והרי יהיו ב"ד זוגות.

ג

ולולי דמסתפינא הייתי אומר למצוא פשרה בין דברי הר"ן לדברי הרתוי"ט ולישב בזה קושיתו. דתלמיד שלמד זכות מעלין אותו ומושיבין אותו במושב הדיינים לעולם כפשט לשון הברייתא, אלא שעדיין אין אנו בטוחים שנזדקק לקולו של תלמיד זה בשעת המנין, שאם יהיו רוב הדיינים מזכים הרי שאין צורך בתלמיד, ואם יסכימו רוב הדיינים לדעה אחת לחייב אין בכחו של התלמיד המזכה לשנות את הדין בהצבעתו אף אם יצטרפו עמו כל חבריו התלמידים שמספרם היה פי שלש ממספר הדיינים (שם ל"ז) וכמ"ש הר"ן שם. אלא רק במקרה שנתלקה דעת הדיינים, או יש בכח התלמידים להכריע את הדין לזכות בקולותיהם, נמצא שאין ישיבת התלמיד במושב הדיינים אפילו בדין מוסיפה על מספר הדיינים כלום, אלא שבשעת המנין יש לו זכות מוגבלת בלבד לזכות, ומצרפים

(1) ע"י סנהדרין י"ז שבמוסיפין עושין ב"ד שקול לכתחלה, וא"כ לגבי דין זה הוא בחינת "מוסיפין", משא"כ לדין אחר.

את קולו לקולות הדיינים המזכים, ומזכים בזה את הנאשם, ואותה זכות מוגבלת נשארת לתלמיד זה לעולם, שתמיד ישב מעתה במושב הדיינים, ואינו מוסיף בזה כלום על מספרם, וניתנת לו ההזדמנות להשמיע דבריו לזכות בלבד ואף להצביע בשעת הצורך כנ"ל, ובלבד שיהיה ממש בדבריו. והיה נ"ל עוד לומר, שזכות נוספת היתה מוענקת לתלמיד המלמד זכות כשמצאו הדיינים ממש בדבריו, דלכשיצרכו לסמוך אחד התלמידים במות אחד הדיינים, אין סומכין את הראשון שבשורה הראשונה לפי הסדר השנוי במשנה (שם) אלא תלמיד זה שעלה וישב במושב הדיינים כשלמד זכות ומצאו ממש בדבריו, הוא ישב מעתה כדיין קבוע במקומו של הנעדר.

ולהמאירי בזה שיטה חדשה וז"ל: אחד מן התלמידים שאמר יש לי ללמד עליו זכות מעלין אותו ומושיבין אותו עמהם, ואם יש ממש בדבריו אינו יורד משם לעולם, ר"ל כל זמן שענין זה לפניהם שלא גמרוהו, שאם לעולם ממש הרי נתוסף מנין הסנהדרין עכ"ל. ולשון "לעולם" לא משמע כן, ועוד דלפי דבריו הקושיא בעינה עומדת לגבי דין זה, שהרי נתוסף בו מנין הסנהדרין, ולמה ניהא ליה תוספת דיינים לגבי דין זה, ויש עוד מה לכתוב בזה ואכמ"ל.

ד'

נשוב מעתה לעניננו, דאף אם נקבל השערת הרש"ש ז"ל דט"ס נפל בדברי הרמב"ם, עכ"פ כיון שכתב באחד מן התלמידים מפורש דעולה למנין (לפי הגהת הרש"ש שיש להציג מלים "ועולה למנין" באחד מן התלמידים) וסמך לו דין הנידון עצמו וכתבו ממש באותו לשון, והוסיף מלת "אפילו" אמר הנידון וכי צריך היה לסיים לענ"ד אלא שאינו עולה למנין.

עוד דייק הרש"ש ז"ל מלשון המשנה דגבי אחד מן התלמידים שנינו מעלין ומושיבין ולגבי הנידון נאמר שומעין לו וכי זז"ל: משינוי הלשון נראה דתלמיד מתחשב ג"כ למנין כאשר יצטרך לילך אחר הרוב וכי אבל הנידון פשוט דאינו מן המנין עכ"ל. ולענ"ד אין מזה הוכחה כלל, דבאחד מן התלמידים מעלין ומושיבין אותו עמהם משום שאם יהיה ממש בדבריו אינו יורד משם לעולם, משא"כ לגבי הנידון עצמו. ועוד יש לומר שודאי הדבר שאין זה כבוד לסנהדרין שהנידון עצמו יעלה וישב במושבם אף אם נאמר דעולה למנין, ולכן מלשון מעלין ומושיבין שנאמר באחד מן התלמידים ולא בנידון אין לענ"ד הוכחה לעיקר הדין דעולה למנין.

ה

וגם הר"ן ז"ל חלק על הרמב"ם וז"ל: זא"א לומר בדיני נפשות שאם הנידון עצמו טען זכות על עצמו שיהיה נמנה וכי דאע"ג דאמרינן בפרק היו בודקין שאם אמר וכי שומעין לו היינו שמקבלין דבריו ואין משתקין אותו כדי להפיס דעתו, ואע"ג דגבי עדים משתקין אותם כדאיתא התם, אבל שיהיה נמנה במנין הדיינים לא, ואעפ"י שהרמב"ם ז"ל כתב בפ"י מהלכות סנהדרין שאף הוא עצמו נמנה במנין הדיינים אינו מחזור כלל עכ"ל. והנה מ"ש הר"ן גבי עדים המשתקין אותם אף שאינם עולים במנין הדיינים, שנוי הדבר לכאורה

במחלוקת, ואף שמשלשון המשנה וגם מלשון הרמב"ם בפ"ה מהלכות עדות משמע כן, זע"יין בחידושי רבינו יונה מ"ש על משנתנו הכל מלמדין זכות וכו' ועכ"פ בדין הנידון עצמו חולק הר"ן וגם רבינו יונה על הרמב"ם מסברת עצמו ללא ראייה. ועוד נשוב להלן לדברי הר"ן.

והלח"מ הקשה על הרמב"ם דכיון שהוא קרוב אצל עצמו איך עולה למנין הדיינים הרי כתב בפ"ח דמה ששינוי שאנו מונים האב ותבן בשנים הוא בשעת מו"מ אבל לא בגמר דין דאין גמר דין בקרובים, זה"נ קרוב הוא והניח קושיתו בצ"ע. ובמרכבת המשנה כתב בפשיטות לישיב דעת הרמב"ם דודאי בשעת גמר דין מסתלק אלא בשעה שנושאים ונותנים בזכות שהביא לעצמו וכו' עולה למנין עיי"ש באורך. ולהלן נישב בע"ה קושית הלח"מ.

ו

והרמב"ן ז"ל בחידושו בפרק זה בורר חלק אף הוא על הרמב"ם, והסתייע מדברי הירושלמי דמשמע בהדיא דהוא עצמו שאמר יש לי ללמד עלי זכות שאינו נעשה דיין וז"ל הירושלמי: תני אחד מן העדים שאמר יש לי ללמד עליו זכות וכו' נישמענייה מן הדא דר' יוחנן והוא שנזדכה מפי עצמו אין מושיבין אותו דיין ע"כ. ולכאורה קשה מזה על שיטת רבינו אבל במראה הפנים כתב לישיב היטב שיטת הרמב"ם וז"ל: וצ"ל דהרמב"ם ז"ל מפרש אין מושיבין אותו דיין היינו שאין דינו כאחד מן התלמידים שאינו יורד משם לעולם אם יש ממש בדבריו, אבל בדין שלו עולה למנין ולשון אין מושיבין נראה כן עכ"ל.

ולפי דבריו אלה, לא זו בלבד שאין קשה מירושלמי זה על רבינו אלא שסייעתא אני רואה לשיטתו, דיפה דייק מראה הפנים מלשון אין מושיבין אותו דיין, דמשמע מכאן ולהבא אינו יושב במושב הדיינים כאחד מן התלמידים המלמד זכות, ויש לסייע לשיטת הרמב"ם מתחלת דברי ר' יוחנן שאמר והוא שנזדכה מפי עצמו אין מושיבין וכו' דאם נפרש כהרמב"ן הר"ן ודעימייהו שאין דעת הנידון עצמו עולה למנין הדיינים, כיצד נפרש דברי ר' יוחנן, והוא שנזדכה מפי עצמו, והלא לא מפי עצמו נזדכה אלא מפי הדיינים שדברי זכות שהשמיע לעצמו נראו בעיניהם, וע"ז לא יאמר, והוא שנזדכה מפי עצמו, אלא ודאי דגם חות'דעת הנידון עולה למנין כשיטת הרמב"ם, ובמקרה כזה שקולו הכריע לזכות עצמו, נקרא, נזדכה מפי עצמו וע"ז בא ר' יוחנן לומר שאין דינו כאחד מן התלמידים שבמקרה זה מעלין אותו ומושיבין אותו ביניהם ואינו יורד משם לעולם, אלא אין מושיבין אותו דיין" אף שנזדכה מפי עצמו, ויתכן שלשון ירושלמי זה היה המקור לדברי הרמב"ם.

ז

וגם דעת המאירי בזה כשיטת המרכבת משנה בדעת הרמב"ם שחבאנו לעיל וז"ל: אפילו אמר הנידון עצמו יש לי ללמד על עצמי זכות שומעין לו ומצטרף להשלים רוב המזכין, ובלבד שיהיה ממש בדבריו, אעפ"י שבעדים נמנעו מזו מפני

שהם נוגעים בדבר והיה לנו לומר כ"ש שהוא עצמו, אין חוששין לכך במשא ומתן שהרי אנו מתבוננים בטעמו אם יש בו ממש אם לאו עכ"ל, נמצאו איסוא הכל חולקין על הרמב"ם. ועתה נראה מפשט דברי המשנה דמשמע כהרמב"ם.

ח

וכך שנינו: אמר אחד מן התלמידים יש ללמד עליו זכות מעלין אותו ומושיבין אותו ביניהם ולא היה יורד משם כל היום כולו אם יש ממש בדבריו שומעין לו, ואפילו הוא אומר יש לי ללמד על עצמי זכות שומעין לו ובלבד שיהא ממש בדבריו (מ). מעתה לדברי החולקים על הרמב"ם דס"ל דאין שומעין לנידון עצמו לענין המנין אלא כדי להפיס דעתו בלבד כלשון הר"ן, הרי היא מילתא דפשיטא טובא דמשנה שאינה צריכה, וכי למה תעלה על דעתנו לאסור על הנידון ללמד זכות על עצמו, ומ"ש הר"ן דהחידוש הוא „אע"ג דגבי עדים משתקין אותם" אין זה חידוש כלל דהתם שאני דפסוק מפורש נאמר ועד אחד לא יענה בנפש למות (שם ל"ד). וביחוד שהיא משנה מפורשת לקמן שאף לאחר שנגמר הדין. אפילו הוא אומר יש לי ללמד על עצמי זכות מחזירין אותו אפילו ארבעה וחמשה פעמים ובלבד שיהא ממש בדבריו (מ"ב:) וכ"ש לפני גמר דין. ועוד יותר תמוה תנאי המשנה „ובלבד שיהא ממש בדבריו" ואם רק כדי לשמוע דבריו סתם ולהפיס דעתו מה מקום לתנאי זה, ידבר כל אשר עם לבו אף שאין ממש בדבריו כיון דבלא"ה אינו עולה למנין; בשלמא אחד מן התלמידים כיון ששומעין לו עולה למנין הדיינים פשוט הוא דבעינן שיהיה ממש בדבריו, אבל גבי הנידון עצמו מה מקום לתנאי זה אם אין הוא עולה למנין. וא"ת שומעין לו כלומר שומעין דבריו אם יש בהם ממש ומקבלים סברתו וטעמו ודנים בה, פשיטא! וכי תעלה על דעתך שאם ישמיע איזו שהיא סברא לזכותו לא ידונו בה כלל. מכל זה מוכח שפירוש שומעין לו שבמשנה פירושו ועולה למנין כשיטת רמב"ם.

וכן משמע מפשט לשון המשנה, דבין גבי אחד התלמידים וכין לגבי הנידון שנתה באותו לשון עצמו: „אם יש ממש בדבריו שומעין לו — שומעין לו ובלבד שיהיה ממש בדבריו" (על סבת השינוי בהצגת התנאי ובלבד וכי לפני או אחרי שומעין לו, עיין מ"ש בתפארת ישראל בפירוש המשניות פ"ה אות כ"ט) וכשם שבאחד מן התלמידים שומעין ועולה למנין, אף גבי הנידון עצמו שומעין לו ועולה למנין הדיינים. זהו לענ"ד עומק פשט לשון המשנה כיון שאין שום ראייה אחרת לסתור זה מדברי הגמרא.

ט

ולקושיית הלח"מ שלכאורה היא אלימתא, דאין גמר דין בקרובים, וה"נ הרי קרוב הוא אצל עצמו ופסול לדין, נראה לענ"ד לישב עפ"י דברי הרמב"ן (שם) וז"ל: וא"ת לר' יוסי בר"י דאמר דאפילו אחד מן העדים מלמד עליו זכות (ר"ל ועולה למנין, עיי"ש) מצינו עד נעשה דיין, איכא למימר כיון דאיכא ב"ד שלם חוץ ממנו אינו נקרא דיין אעפ"י שהוא נמנה בכלל לענין המחלוקת עכ"ל. הכא נמי

גבי הנידון עצמו אעפ"י שעולה למנין הדיינים אינו דיין ולא הוי גמר דין בקרובים כיון דאיכא בי"ד שלם חוץ ממנו.²)

י

ולהסביר יותר שיטת הרמב"ם יש להוסיף, שבדיני ישראל לא מספר קולות הדיינים בהצבעתם היה הקובע בגמר דין, אלא מספר הטעמים והסברות שהושמעו במהלך המשפט ובשעת הדיונים, שהרי שני דיינים שאמרו טעם אחד אפילו משני מקראות אין נמנין אלא כאחד (גמרא ל"ד. והרמב"ם פ"י ה"ה,³) וכן רב ותלמידו בדיני נפשות אין מונים להם אלא אחד, והיינו בתלמיד הזקוק עדיין לסברת רבו, אבל תלמיד שכבר עמד על דעתו ואינו זקוק לסברת רבו אף שזקוק הוא עדיין לתורת רבו ולשמועותיו, הרי הוא נמנה לעצמו, ורש"י ז"ל מסביר: דאי משום גמרא דשמע מיניה כל ישראל נמי ממשעה שמעו, ואין אלו טעמי הבנת לבו דנימא אם היתה חכמתו מפי רב אחר היה אומר טעם אחר (גמרא ל"ו: ורמב"ם פרק י"א). הרי מפורש שאין מספר הקולות הקובע אלא מספר הטעמים והסברות, וכן באחד מן התלמידים שזכה ומת רואים אותו כאילו הוא חי ועומד במקומו (שם), כיון שסברתו וטעמו נמנים במנין הקולות אף שהוא עצמו כבר מת. וכיון שכן כשהנידון עצמו השמיע סברא לזכותו ונראתה סברתו בטעמה הנכון לרוב הדיינים, אף שהמחייבים עדיין משיבים על דבריו, כשם שמשיבים הם גם על דברי חבריהם הדיינים המזכים, עכ"פ כיון שנראו דבריו בטעמם וסברתם, הרי הושמעה עוד סברא לזכות שאינה נופלת מכל סברא אחרת שהושמעה מפי הדיינים או התלמידים שנמנית במנין המזכים, א"כ אף סברת הנידון עצמו — לשיטת הרמב"ם — באה בחשבון ההסברות ועולה למנין לזכות.

2) לענ"ד אינו מהדומה, שבשאלת עד נעשה דיין, אי"ב שום פסול לא בתור דיין ולא בתור עד רק צירוף התפקידים מעכב, ומהטעמים שנתבארו בתוס' כתובות (כ"א: ד"ה הנח). וזה ל"ש כשיש בי"ד שלם בלעדיו. משא"כ בני"ד שהוא פסול בתור דיין מצד הקורבה (ח"ט ז', ט') מה מועיל שיש כבר בי"ד גם בלעדיו, עכ"פ הוא דיין פסול וא"א לצרפו. אדרבא בכה"ג הרי הוא פסול את כולם מגדר נמצא א' מהם קו"פ וכמו בעדים, ע"י פ"ת שם ס'ק כ"ב. העורך.

3) אינו מובן, וכי כל אחד מהסנהדרין המזכים צריך כ"א להמציא טעם חדש, ואם לאו לא ימנו? ושנים שאמרו משני מקראות היינו כפירש"י משום שלא יתכן שיבאו ע"ז שני ססוקים, וא' מהם ודאי טועה, וע"י כ"מ שגם הרמב"ם מפרש כן, ומה שנוקט „אפילו משני מקראות“ היינו שכש"כ אם מאותו כתוב עצמו כל אחד מהם הורש הטעם מדיוק אחר, שדוקא מסתבר שאחד מהם טועה, שלא יתכן שבאותו פסוק עצמו יבאו שני דיוקים לאותו דבר. ומנין הדיינים ודאי כל אחד ואחד נמנה כמבואר בתורה במשנה וגמרא, וא"כ התמיהה גדולה טאה, איך נמנה הבע"ד בכלל דעות הדיינים. והדבר צ"ע רב. העורך.